

Számít-e a gyermekszegénység az etnikai hovatartozás?*¹

Kócze Angéla

Az elmúlt évek során a gyermekszegénység és gyermekjólét mind az európai, mind pedig a magyar társadalompolitika egyik kiemelt kérdésévé vált². A legtöbb gyermekszegénységgel kapcsolatos tanulmány expliciten kiemeli, hogy a roma gyerekek körében lényegesen magasabb a szegénységi ráta, mint a nem roma gyerekek körében, ugyanakkor az etnicitás és szegénység közötti összefüggés rejtve marad még akkor is, ha a kutatók elismerik, hogy az etnikai hovatartozás választóvonalat jelent a szegénység minden mutatójánál³.

A nemzetközi kutatások is rendre azt bizonyítják, hogy a hátrányos helyzetű kisebbségekhez tartozó gyermekek felülreprezentáltak a szegény gyerekek körében. Ugyanakkor, a hazai kontextusban, abszolút számok tekintetében a gyermekszegénység áldozatai többségében azok a nem roma szegények, akik a mélyszegénységben élő romákhoz hasonló anyagi deprivációban élnek.

Egyre több kritikát lehet hallani arról, hogy az etnikai kisebbséghez tartozó gyermekek szegénysége nem kapott kellő hangsúlyt a gyermekszegénységen belül, s ezért nem születettek olyan programok, amelyek kimondottan az etnikai kisebbséghez tartozó gyermekeket célozták volna meg. Magyarországon a gyermekszegénység elleni

¹ A tanulmány a TÁMOP 5.2.1. program támogatásával készült.

² 2007-ben fogadta el a magyar Parlament a "Legyen jobb a gyerekeknek" Nemzeti Stratégia 2007-2032, amely célul tűzte ki a gyermekszegénység csökkentését.

³ Például, Darvas Ágnes-Tausz Katalin, *Gyermekszegénység*, DEMOS Magyarország, 2006. október
http://www.biztoskezdet.hu/uploads/attachments/gyermekszegenyseg_darvas_tausz.pdf (2012. december 12.)

programok de-etnicizálása mögött feltehetően az a tudatos jóindulatú szándék áll, hogy egyrészt ne csússzon össze a szegénység és a roma/cigány fogalma, másrészt a normatív, szociális alapon nyújtott támogatás jogosultságát állampolgári és nem etnikai alapon kell meghatározni⁴.

Ebben a rövid cikkben igyekszem áttekinteni e-téma lényeges szakirodalmát, különös tekintettel azokra az esetekre, amelyek fontos empirikus adatokat mutatnak be, valamint a magyarországi roma gyermekszegénységre vonatkozólag szociológiai vagy etnográfiai adatokkal szolgálnak.

Etnikai hovatartozás és gyermekszegénység:

Ahogy ezt egy nemzetközi kutatási csoport is jelezte,⁵ általános aggodalom, hogy azon gyermekek, akik a legsérülékenyebb és legkiszolgáltatottabb helyzetben élnek, semmilyen közvetlen irányítással vagy befolyással sem bírnak az anyagi, illetve pszichológia jólétük felett⁶ (Bradbury 2003; Micklewright 2004). A gyermekszegénységgel foglalkozó szakirodalom azt is hangsúlyozza, hogy a gyermekkor az élet legkritikusabb időszaka, mert nagymértékben befolyásolja a későbbi megélhetési esélyeket, illetve annak alakulását. (Bradbury, 2003; Micklewright, 2004; Heckman and Masterov, 2006; Danziger and Waldfogel, 2000). Lucinda Platt (2009) az egyik vezető szakértője az etnicitás és gyermekszegénység témakörében végzett kutatásoknak, azt állítja, hogy nagyon sok tanulmány íródott a szegénység meghatározásáról és méréséről, ugyanakkor igen kevés szó esett azokról a hátrányos helyzetű etnikai csoportokról, amelyek esetében magasabb a szegénységi kockázat a lakosság többi részéhez képest (Platt 2009:14). Platt az állítja, hogy annak ellenére, hogy a kutatók és a szakpolitikai döntéshozók tisztában vannak ezzel a problémával, ugyanakkor igen kevés kutatás készült az etnicitás és szegénység összefonódásának mintázatáról és néhány

⁴ Neményi Mária hasonló érveket sorakoztat fel „A megnevezés dilemmái” című tanulmányában, amit az Amaro Dromban jelent meg <http://www.amarodrom.hu/archivum/2006/06/16.html> (2012 december 12.) Amaro Drom, 16.évf. 6.sz. (2006), p. 16-19.

⁵ *Kutatási jegyzet*: Gábos András, Lelkes Orsolya, Lucinda Platt, Mayya Hristova és Terry Ward *Gyermekszegénység és etnikai kisebbségek*. Hozzáférés http://www.tarki.hu/en/research/observatory/rn1_2007_sso.pdf (2012. január 5.)

⁶ Ez a nem az anyagi gyermekjóléti szempontokra vonatkozik, hanem a viselkedésbeli, érzelmi problémák mentén, valamint a szülőikkel, közvetlen környezettel, tanárokkal és osztálytársakkal, stb. való minőségi kapcsolat alapján.

összehasonlító adat létezik hátrányos helyzetű és domináns etnikai csoportok szegénységi rátáiról (Platt 2009:16).

Néhány példa a nemzetközi kutatásokból; Harker (2006) tanulmánya kitér arra, ahogyan egy etnikai csoport megéli a mélyszegénységet, Bradshaw és társai (2005) az etnikai csoport szülői nemzedékének a szocio-ökönómiai státuszát vizsgálta és Magadi és Middleton (2007) az etnikai csoportok "szegénységnek különösen magas kitettségét" vizsgálta. Ezen felül, Jayaweera és társai (2007) Angliában vizsgálták az etnikai csoporthoz tartozó kisgyerekes fiatal anyák helyzetét. Ezek a tanulmányok megpróbálták felfedni és plasztikussá tenni az etnicitás és szegénység közötti összefüggéseket.

A Magyarországon készült szociológiai kutatások, amelyek valamelyest (indirekt módon) kapcsolódnak a roma gyermekek szegénységi problémáihoz, azok etnicitás, szegénység és gender összefüggéseit vizsgálták. Döntően ezek a kutatások a roma nők reprodukciós viselkedésére összpontosított. Hazánkban a legtöbb szociológiai tanulmány gender, etnicitás és szegénység tekintetben, mindig is a népesség szaporulatra volt kíváncsi, valamint arra, hogy ennek milyen társadalmpolitikai és demográfiai következményei lesznek társadalmunkra. A roma demográfia modell sokban hasonlít az úgynevezett „hagyományos társadalmak” modelljéhez⁷, melynek legfőbb vonása a születések, halálozások és gyermekhalandóság magas aránya.

Több magyar kutatás is arra a következtetésre jutott, hogy a nők gyermekvállalási magatartásának jellemzésére szolgáló teljes termékenységi arányszám (Total Fertility Rate) elfedi az egyes társadalmi rétegek és etnikai csoportok különböző reprodukciós mintázatait. Mind település szintű kutatások (Gyenei 1998, Ladányi- Szelényi 2004, Durst 2002), mind pedig az országos, reprezentatív adatokon végzett vizsgálatok (Spéder 2003, Husz 2006) azt mutatják, hogy a magyar társadalom demográfiai trendjei nagyon különbözőek. A marginalizált, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező csoportok termékenysége közel kétszerese a társadalom legfelső csoportjához tartozó,

⁷ A demográfus Warren S. Thompson egy három lépésből álló folyamatot ír le. Az első szakasz a hagyományos társadalmak demográfia jellemzőit írja le, amely sokfajta hasonlóságot mutat a roma demográfiai modellhez.

felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezőkének. Továbbá, több tanulmány is bemutatja, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők összehasonlítva a felsőfokú végzettségűekkel, jóval korábban kezdik meg a gyermekvállalást, mint magasabb státuszú társaik (Husz, 2006).

Durst Judit (2006) éppen ezen kutatási premisszák alapján, vizsgálta a társadalom peremén, aprófalvakban a többségi társadalomtól leszakadva, s annak intézményeiből, kirekesztve, saját gettósodó kisközösségeikbe zárva élő nők gyermekvállalási szokásait. Durst kutatása arra keresett választ, hogy „vajon mi az oka, hogy egyes kistelepülési roma közösségekben, mint például az ő általa *Láposnak* nevezett település cigány lakossága körében a nyolcvanas évek közepe, vége, vagyis a rendszerváltás körüli időszak óta az országos tendenciákkal ellentétben, nőtt az élveszületések száma, valamint elterjedt a tinédzserkori anyaság.” (Durst 2006: 11)

Durst legfontosabb kutatási kérdése az volt, hogy vajon létezik-e etnikai hatás a gyermekszülési hajlandóságot tekintve. Több hasonló struktúrájú település összehasonlító elemzése alapján azt találta, hogy a romák esetében az államnak és az adott roma közösség helyi társadalmi és gazdasági beágyazottságának döntőbb hatása van, mint kulturális gyakorlatoknak. Durst empirikus adatai alapján a gyermekszülési hajlandóság alakulásában sokkal inkább a strukturális, mint a kulturális hatások érvényesülnek.

Neményi Mária „Terhesség, szülés és gyermekgondozás, nevelés, roma anyák és az egészségügy” című tanulmányában a roma nők életére, valamint termékenységi viselkedésére összehasonlít (Neményi 1999:161). Kutatása négy különböző roma csoportban, azaz, az oláh, beás, romungro, valamint a budapesti (vegyes) csoportokban nézte meg a roma nők reprodukciós mintázatát. A tanulmány következtetései szerint, az oláh, valamint a beás csoportokhoz tartozók szaporodási viselkedése különbözik legmarkánsabban a többségtől kulturális értelemben, ugyanakkor a budapesti csoport rendelkezik a legtöbb tudással gyermekgondozással és neveléssel kapcsolatban.

Amíg, Durst az etnikai hatást nem találta szignifikánsnak, addig Neményi a kutatási eredményei alapján, arra a következtetésre jutott, hogy az etnikai hatás nagyon kifinomultan befolyásolja a gyermekvállalási szokásokat.

Janky Béla szintén a gyermekvállalási szokásokat vizsgálta a 2003-ban összegyűjtött reprezentatív roma kutatási adatok alapján. A roma nők életesélyeinek a változását vizsgálta a rendszerváltást követő másfél évtized alatt. Janky elsősorban a fiatal nők problémáira összpontosított, beleértve a gyermekvállalási szokásokat, az iskola és a munkaerő-piac hatásait. Arra a következtetésre jutott, hogy azokon a helyeken ahol az oktatási rendszer, illetve a munkaerő-piac támogatja az integrációt, a fiatal anyák száma érdemlegesen csökkent. Viszont azokon a településeken, ahol rosszabb oktatási és munkaerő-piaci körülmények vannak, ahol a társadalmi integrációs folyamatokat nem támogatják ott a gyermekvállalási szokások és a fiatal anyák száma nem csökkent. A tanulmány egyik következtetése, tehát minél szegregáltabb és szegényebb egy roma közösség, annál nagyobb az esélye annak, hogy a születési ráta magasabb és a gyermeket vállaló nők fiatalabbak, mint egy integrált roma közösségben, ahol a születési ráta kisebb és a gyermekvállalási hajlandóság kitolódik a későbbi évekre. A magyar szociológia irodalmának ezt a szegmensét azért tartom fontosnak, mert gyermekszegénység kapcsán nem lehet megfeledkezni azokról a marginalizált, gazdaságilag leszakadó településen élő potenciális fiatal anyákról, akik nagy valószínűséggel tovább örökítik a generációs szegénységet és kirekesztettséget.

A nemzetközi szakirodalomban fellelhető gyermekszegénységgel kapcsolatos kutatásokon és tanulmányokon felül születtek, többnyire szakpolitikai irányultságú tanulmányok is (Bradbury 2003; Chen és Corak 2005; Hoynes, Page és Stevens 2005; UNICEF 2005; Whiteford és Adema 2007), amelyek a gyermekszegénység főbb tényezőit vették górcső alá. Magyarázataik szerint, az általános makrogazdasági fejlemények, foglalkoztatottság, munkanélküliség aránya, az infláció mértéke, illetve az állami jóléti intézkedések mértéke és hatékonysága meghatározóak makró szinten. Ezek a tanulmányok is azt is hangsúlyozzák, hogy mikro szinten is léteznek meghatározó tényezők, mégpedig a háztartás összetétele, demográfia tendenciák, a válások aránya, munkaerő-piaci integráció illetve a szociális ellátórendszerhez való hozzáférés.

Valamennyi tanulmány hangsúlyozza, hogy a makró és mikro tényezők változatos kombinációja, továbbá az állami jóléti politikák és a gyermekekkel kapcsolatos intézkedéseknek kulcsfontosságú szerepe van a gyermekszegénység csökkentésében.

A tanulmányok többsége a gyermekszegénység és a háztartás összetételének kapcsolatára világít rá, és leginkább a háztartásfő foglalkoztatási helyzetével, vagy annak hiányával foglalkozik. Általában szignifikáns kapcsolat van a gyermekszegénység és a háztartásfő munkanélküli helyzete között, valamint egyértelműen kimutatható, hogy azokban a családokban magas a gyermekszegénység ahol a család felnőtt tagjai munkanélküliek. Ugyanakkor, a hátrányos helyzetű etnikai kisebbségek magas munkanélkülisége és a gyermekszegénység problémakörének kapcsolata egyáltalán nem magától érthető probléma. Ahogyan azt Platt (2009) is felvázolta, az etnikai hatást szinte sosem elemzik a szegénység kapcsán. Inkább a szegénység megvitatása van terítéken, amely egyértelműen eltávolodott attól, hogy a 'szegényekre' osztályként tekintsen anélkül, hogy megértené az etnikai különbségekre adott magyarázatokat. Eriksen (1993) állítása szerint etnikai csoporttagság lehet egyúttal az osztálytagság meghatározó tényezője is. Etnikai csoport és osztály között erős korreláció lehet, ami abban nyilvánul meg, hogy ha valaki egy meghatározott etnikai csoporthoz tartozik, akkor nagy valószínűséggel egy adott társadalmi osztályba sorolódik.

Lucinda Platt szerint a gyermekszegénység kérdése küzd azzal, hogy magában foglalja az etnikai különbségek megértését. Az etnikai kisebbségekkel kapcsolatos foglalkoztatási stratégiák nehezen képesek egyértelműen megérteni ennek a lehetséges vonzatait gyerekek számára (2009:16). Platt főként az angliai helyzetet elemzi, ahol összehasonlítható kutatási adatok azt mutatják, hogy a kisebbségi csoportokban magasabb a gyermekszegénység, mint a többségi társadalomban. A gyermekszegénység mögött meghúzódó etnikai különbségek magyarázatára, Platt „etnikai büntetés” (ethnic penalty) fogalmát használja, amely leírja azokat a szegénység kockázati különbségeket amelyek megmagyarázhatatlanok például különböző etnikai csoportok esetében ahol a családi körülmények nagyjából hasonlóak, ugyanakkor szegénységi kockázatok különbözőek. Az „etnikai büntetés” fogalmát elsőként Heath és McMahon (1997) vezette be munkaerőpiaci vonatkozásban. Szerintük ez a fogalom annyit jelent, hogy az

összeadódott hátrányok vezethetnek oda, hogy egy adott etnikai csoport kevésbé jól teljesít a munkaerőpiacon hasonló képességű fehérekhez képest' (1997:91). Magyarozatuk szerint, az „etnikai büntetés”, mely jelképezi a látható, illetve nem látható különbségeket a csoportok között, valamint csoportokon belül, amelybe beletartozik a diszkrimináció és számos egyéb tényező mint például a képesség, munkatapasztalat, stb. Elemzésük során alkalmazták ezt a koncepciót amikor egyes csoportok munkanélküliségi esélyeit vizsgálták. Azóta széles körben használják ezt a fogalmat munkaerőpiaci elemzésekben (Berthoud, 2000; Berthoud and Blekesaune, 2006; Blackaby és társai, 2002; Heath és Cheung, 2006; Heath és Cheung, 2007). Az „etnikai büntetés” mentén összefoglalt különbségekbe beletartozhat a gyermekek szüleinek, illetve családjának kifizetett munka utáni jövedelme, a támogatások melyekre jogosultak, a család egyéb bevételi forrásai és ezek potenciálisan bonyolult kereszteződési mintázatai. Számos tanulmány alapvetésnek tekinti azt, hogy a hátrányos helyzetű etnikai csoportok esetében jóval nagyobb az esélye és veszélye a társadalmi kirekesztésnek létező szegénységi mérések alapján. Így például, kiindulva a Magyar Háztartási Panel 1996-as eredményeiből, illetve a 2000-2009 közötti TÁRKI Háztartási Monitor vizsgálatával, azok a háztartások ahol a háztartásfő roma, ott nagymértékben magasabb szegénységi kockázat mint a nem-roma háztartásokban. A 2007-es adatokon alapuló kutatás azt mutatja, hogy a roma háztartásfővel rendelkező háztartások 50.2%-a él szegénységben összehasonlítva 10.6% nem-roma háztartásfő háztartáshoz. Ez az adat még drámaibban alakult 2009-ben, amely szerint a roma háztartásfővel rendelkező háztartások 70%-a él szegénységben, szemben a nem roma háztartásfő által vezetett háztartások esetében, ahol ez az arány nem változott a 2007-ben mért szinthez képest (Gábos-Szívós 2010:69).

Lucinda Platt (2009:16) felvetése és egyben kritikája az volt, hogy hogyan volna képes egy egységes gyermekszegénységi politika működni ugyan azon a módon a hátrányos helyzetű etnikai kisebbségi csoporthoz tartozó gyerek esetében, ahol a generációkat átívelő szegénység (szerteágazó és mélyen beágyazott) különbözik a többségi társadalomban való megjelenésétől. Platt értelmezése az „etnikai büntetés” kapcsán az én értelmezésem szerint összecseng Glenn C. Loury gondolataival, aki a „faji”⁸ és

8 „Faj” nem létezik biológiai osztályzás értelmében, ennek ellenére használjuk, mint kulturális és társadalmi konstrukciót.

gazdasági egyenlőtlenség kapcsolatát vizsgálta afro-amerikai közegben (Loury 2006:401-408). Ő azt állítja, hogy fontos különbséget tenni a faji-alapú megkülönböztetés és faji megbélyegzés között a gazdasági egyenlőtlenség viszonylatában. „A faji alapú megkülönböztetés arról szól, ahogyan a feketékkel bánnak, míg a faji megbélyegzés arra vonatkozik ahogyan a fekete embereket látják” (Loury 2006:401). Alapvetően, a generációkat átívelő faji igazságtalanságot, amely mára gazdasági és társadalmi egyenlőtlenséggé transzformálódott nem ismeri el egyetlen szakpolitikai stratégia sem (vagy ha elismeri retorikai szinten, akkor sem tud megfelelő generációs hátrányokat kompenzáló szakpolitikai beavatkozásokat tervezni és megvalósítani).

Amikor Lucinda Platt az „*etnikai büntetésről*” beszél, vagy amikor Glenn C. Loury a faji stigmatizáció és a gazdasági egyenlőtlenségek összefonódását taglalja, mindketten azt állítják, hogy valamiféle differenciálás, etnikai hátrányt kompenzáló, esélykiegyenlítő beavatkozásokra lenne szükséges a szegénység elleni politikák kialakítása során.

Roma etnicitás és szegénység:

Az elmúlt két évtized során jelentős politikai és gazdasági változások mentek végbe azokban a posztkommunista országokban ahol a romák többsége él. A piacgazdaságba való átmenet, a jóléti rendszerek beszűkülése avagy Szalai Júlia kifejezését használva a jóléti rendszerek „államtalanítása”, amely a cigánység társadalmi és gazdasági kirekesztődését erősítette meg (Szalai 2007). Paradox módon a roma civil és jogvédő szervezetek megerősödésével, emberi jogi követéléseivel párhuzamosan a rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi átstrukturálódás a legkedvezőtlenebbül a romákat érintette. Számos tanulmány készült az elmúlt két évtized során amely a romák aggasztó társadalmi és gazdasági helyzetére hívta fel a figyelmet. Ezek az írások megpróbálták felfedni a különböző társadalmi diszfunkciókat amelyek magukba foglalták az emberi és kisebbségi jogok megsérétését, humanitárius aggoldamokat az

etnikai alapú diszkriminációt és erőszakot, továbbá a társadalmi, gazdasági és területi kirekesztettséget, a társadalmi intézményekhez való hozzáférés és társadalmi szolidaritás hiányát (Guy 2001; Kovats 2003; Pogany 2004; Trehan 2001; Szalai 2007; Neményi- Szalai 2005; Vajda 2005; Majtényi 2002).

A roma etnikai csoportok faji alapú megkülönböztetése Európában hosszú múltra néz vissza. A rasszdiskurzusok a rasszizálódás évszázadokon keresztül megváltozhatatlan (biológiai és kulturális) tulajdonságokat rendelt a romákhoz, mint etnikai csoporthoz, így folyamatosan fenntartotta a különbségtevésen alapuló hatalmi diskurzust (Fraser 1992; Kóczé-Trehan 2009).

Még a magas szinten asszimilálódott romákat is megkülönbözteti a rasszista diskurzus többségi társaiktól bőrszínük és arcberendezésük alapján, akikről azt feltételezik, hogy valamilyen alsóbbrendű, nem-európai nép leszármazottjai (Crowe 1996; Fraser 1992). Ahogyan azt már korábban is említettem Glenn C. Loury, a faji megbélyegzésnek gazdasági és társadalmi jelentőséget tulajdonít, így hipotetikusán ez a romák stigmatizációja esetében is hasonlóan működik. Loury érvelése alapján azt mondhatjuk, hogy az évszázadok óta fentartott rasszizált beszédmód jelentősen korlátozta a romák gazdasági és társadalmi esélyeit is.

Szelényi Iván és Ladányi János (2001) elsőként tett kísérletet arra, hogy megvizsgálják a szegénység és etnikai hovatartozás kapcsolatát a romák esetében 1988 és 2000 között Bulgáriában, Romániában és Magyarországon. A kutatás empirikus adatai alapján azt a következtetést vonták le, hogy a strukturális helyzetnek és az etnicitásnak megközelítően azonos hatása volt a kutatásban szereplő romák szegénységére. Ladányi és Szelényi munkájának az egyik legnagyobb érdeme az volt, hogy bevezetette és alkalmazta az *underclass*⁹ fogalmát, ami egy sokkal gazdagabb értelmezési keretet

⁹ Az *underclass* fogalmát Gunnar Myrdal svéd társadalomtudós használta először. Az 1960-as évek elején született meg az *underclass* első strukturális elmélete, amely azt állította, hogy vannak, akik kívül rekedtek a háború utáni fejlett kapitalizmus által nyújtott egyre növekvő jóléten. Myrdal, szerint az *underclass* a gazdasági átstrukturálódás következményeként alakult ki, tehát alapvetően a megváltozott társadalmi és gazdasági rendszer alakította ki a jóléten kívül rekedt *underclass* réteget (Myrdal 1963). Az 1970-es években az *underclass* elméleteknek létrejött egy *behaviorista* hulláma, ami szerint az *underclass* létrejöttének oka a „szegénység kultúrájában” keresendő. S aztán később a XX. század utolsó negyedében, amit a harmadik hullámnak neveznek, kritikus a behaviorista megközelítéssel és magával az *underclass* fogalommal is. Ladányi és Szelényi roma kutatása egyfajta szintézisét alkalmazzák az *underclass* elméleti megközelítésnek, ami legfőképpen Julius Wilson és Oscar Lewis munkásságára épít.

nyújtott a posztkommunista átalakulás időszakában. Megnézték, hogy milyen mértékben tekinthetők a romák (a romák egy része) az *underclass* részének a posztkommunista átalakulás időszakában. A tanulmányuk egyik következtetése az volt, hogy miközben a cigányok az általuk vizsgált időszakban a társadalmi hierarchia legalján helyezkedtek el, a legszegényebb cigányok helyzete az 1980-as évek végétől kezdve alapvető minőségi változáson ment keresztül és kirekesztettségük számon vonatkozásban erőteljesebb lett, mint előtte (Ladányi-Szelényi 2004:165). A kutatási eredmények alapján az a feltevésük, hogy a posztkommunista *underclass* egy sajátos történelmi képződmény, amely a megelőző időszakban vagy egyáltalán nem létezett vagy összehasonlíthatatlanul gyengébb módon működött (Ladányi-Szelényi 2004:166).

Nemzetközi szervezetek kutatásai is a Ladányi és Szelényi kutatásához hasonló mértékű társadalmi és térbeli kirekesztettséget találtak. A romák strukturális kirekesztettségét széleskörűen bebizonyították empirikus adatokon keresztül Közép és Kelet Európában (Ringold et al. 2005; UNDP, 2002) ennek ellenére a romák etnikai hovatartozása és az osztályhelyzete közötti korreláció mélyebb összefüggéseinek elemzése rejtve maradt ezekben a kutatásokban is.

Az 1980-as években kibontakozó posztkolonialista (postcolonial), faj kritikai (critical race theories) elméleti iskola éppen a rasszok és az osztályhelyzet közötti összefüggések feltárásában és elemzésében játszott fontos szerepet. Paul Gilroy (1987) ennek az irányzatnak az egyik képviselője rámutat, és egyben újra definiálja a faj és osztály közötti kapcsolatot. Ő továbbfejleszti a brit kultúrakutató Stuart Hall (1980) azon vélekedését, hogy a faji hovatartozás fontos szerepet játszik az osztály kialakulásában és annak strukturálódásában. Ezt leginkább az elhíresült erőteljes mondatban lehet tetten érni, ami úgy szól, hogy 'a faj az a modalitás amelyben meg lehet élni az osztályt' (Hall et al.1978). Anthias és Yuval-Davis pedig úgy értelmezi, hogy „az osztálytudat, feltehetően a faji hovatartozás tudatával ellentétben, sosem a létezésről szól, hanem maga a kialakulásnak a folyamatáról, ezért valami több kell a faji megjelenítéséhez” (Anthias és Yuval-Davis 1992:71). A faji hovatartozás és az osztály viszonyának a megjelenése járult hozzá a strukturális igazságtalanság és a különbségeken alapuló politikai

megközelítések kifejlődéséhez. Vagyis a faji tudatot nehezebben lehet megváltoztatni az osztály státuszhoz képest.

Amíg az underclass elméletek relativizálják a faji és etnikai hovatartozások fontosságát, addig a faj kritikai iskolák (critical race studies) azt mondják, hogy a faji hovatartozás szubsztanciális, osztályképző erővel bír ami egyben fentartja és reprodukálja a strukturális igazságtalanságot.

Romák esetében a szegénység etnikai dimenzióját jól tükrözi a fentebb említett TÁRKI Háztartási Monitor vizsgálata, ahol a háztartásfő roma ott a szegénység előfordulása sokkal magasabb mint a nem roma háztartásfővel rendelkező háztartásokban (Gábos-Szívós 2010). A Budapesti Szakpolitikai Elemző Intézet tanulmánya a következőt állítja: „minél alacsonyabb a szegénységi küszüb, annál nagyobb a különbség a romák és a nem romák szegénysége között.”¹⁰ Tehát a szegénységben élők között a szegénység mélyülésével tovább nő a romák aránya, amely maga után vonja azt a következtetést hogy a mélyszegénységnek etnikai színezete van.

Szegregáció és a közvetlen lakókörnyezeti hatás

A nemzetközi szakirodalom, különösen fontosnak tartja a közvetlen lakókörnyezeti más néven 'koncentrációs hatások'-at. Továbbá azt állítják, hogy *a szociálisan és etnikailag szegregált* lakókörnyezet nagymértékben befolyásolja a szegénység kockázatát, illetve az ott élők társadalmi mobilitását. Jeffrey M. Timberlake (2007) vizsgálta meg a gyermekszegénység és a "lakókörnyezet hatásait"¹¹. Az 1990-as évek elején, illetve közepén elvégzett kutatás alapján, azt állította, hogy egy átlagos fekete gyerek élete első 18 évének nagyjából 50%-át éli le olyan környéken, ahol a lakosság több mint 20% -a számít szegénynek. Összehasonlításként, spanyol háttérű gyerekek esetében ez 40%,

¹⁰ http://www.budapestinstitute.eu/uploads/bi_ncsszi_indikatorok_20111021.pdf (2012. december 12.)

¹¹ Jeffrey M. Timberlake: *Racial and Ethnic Inequality in the Duration of Children's Exposure to Neighborhood Poverty and Affluence* Social Problems (Faji és etnikai egyenlőtlenség a gyermekek lakókörnyetében levő szegénységnek, illetve jólétnek való kitettség során). 54. kötet, 3. szám (2007. augusztus) <http://ejournals.ebsco.com/direct.asp?ArticleID=49B49AC110777438867C> (Hozzáférve: 2011. december 22.)

míg fehér gyerekek esetében csupán 5% volt. Timberlake azt állítja, hogy a kisgyermekkorai faji/etnikai különbségekből fakadó egyenlőtlenségek felerősödnek egy szegény, szegregált lakókörnyezetben. A lakókörnyezeti szegénységnek való kitettség a gyermekkor során nagymértékben összefügg a szegény környéken való születés a valószínűségével. Következtetése alapján azok a fehér gyerekek, akik egy jó módú környéken nőttek fel sokkal jobbak a társadalmi mobilizációs esélyei, mint azoknak a fekete gyerekeknek, akik a legszegényebb lakókörnyezetekben nőttek fel.

Kenneth Clark és Stephen Drinkwater (2002) tanulmánya azt taglalta, hogy etnikai kisebbségek Angliában területileg koncentráálódtak viszonylag szegény városi körzetekben¹². Főként azzal érvelnek, hogy az etnikailag koncentrált területeken mind a hátrányos földrajzi, mind pedig a gazdasági hatások érvényesülnek.

Az EDUMIGROM¹³ kutatási projekt melynek címe „Etnikai különbségek az oktatásban és a változó kilátásai a városi ifjúságnak egy kibővült Európában” hasonló következtetésre jut. Azt állítja a kutatás, hogy alapvetően drámai kiindulási pontok voltak a csoportok etnikai hovatartozása szerint. A strukturális megkülönböztetés az intézményi szelekció és a lakóhelyi szegregáció befolyásolja diákok iskolai teljesítményét (EDUMIGROM 2010:12) Az EDUMIGROM kutatási eredményeire támaszkodva, azt lehet állítani, hogy a szegregált helyzetben lévő, etnikailag és szociálisan marginálizált csoportok, újratermelik az alacsony és a kirekesztett társadalmi helyzetet, valamint tovább örökítik az oktatásbeli hátrányokat

A fent hivatkozott szakirodalom szorosan kapcsolódik, a romák lakhatását vizsgáló tanulmányokhoz¹⁴. Legtöbbjük arra mutat rá, hogy a leszakadó romák által felülreprezentált településeken sokkal rosszabbak és korlátozottabbak a társadalmi mobilitás lehetőségei, mint az integrált lakókörnyezetben élő romáké.

¹² Kenneth Clark és Stephen Drinkwater (2002) *Enclaves, Neighborhoods Effects and Employment Outcomes: Ethnic Minorities in England and Wales*, (Zárványok, Lakókörnyezeti hatások és foglalkoztatás: etnikai kisebbségek Angliában és Velszben), Journal of Population Economics (Népesség gazdasági folyóirat), 15. kötet, 1. szám, külön szám a perifériális munkapiacokról

¹³ Az EDUMIGROM kutatási projekt kutatási eredményei elérhetők a <http://www.edumigrom.eu/> (2012 december 13.)

¹⁴ Ilyen például az EU Alapjogi Szervezete (Fundamental Rights Agency) által készített tanulmány, amely a romák lakhatási lehetőségét tárgyalja. *Housing conditions of Roma and Travellers in the European Union, Comparative report*, October 2009, FRA

Tehát a földrajzilag elszigeteltebb és gazdaságilag marginalizáltabb településeken, feltehetőleg egyre nagyobb mértékű és mélyebb a szegénység. Így az ott lakóknak egyre kevesebb esélyük van a település elhagyására vagy akár, hogy munkát vállaljanak más településen. A Kemény István által vezetett 2003-ban készült reprezentatív felmérés szerint a cigány háztartásokban élő emberek száma 520 és 650 ezer között volt. A felmérés eredményei alapján a romák kétharmada az észak magyarországi régióban élt, ami az ország egyik legelmaradottabb térsége. A legmarkánsabb eredmény az volt, hogy a roma népesség több mint 70%-a területileg szegregált lakókörnyezetben él, ahol többnyire kizárólag roma szomszédjaik vannak. Továbbá, a roma lakossága 26%-a alapvető infrastruktúrát nélkülöző vagy alapinfrastruktúrához minimálisan hozzáférhető teleszerű környezetben él (Kemény-Jankó-Lengyel 2004). Mivel újabb reprezentatív kutatás nem készült, ezért csak feltételezhető, hogy a gazdasági válság hatására ezek mutatók nem javultak.

Kell e hátrányt kompenzáló, esélykiegyenlítő intézkedés?

Számos tanulmány tárgyalja, a romák társadalmi és gazdasági kirekesztettségét, a gyermekeik iskolai esélytelenségét, magas szegénységi kockázatukat, azonban ennek ellenére a szakpolitikák szintjén mégsem születnek olyan pozitív, esélykiegyenlítő intézkedések, amelyek a romák generációkon át felhalmozott intézményes diszkrimináció hátrányait kompenzálná.

A gyermekszegénység elleni programok felismerik a szegénység generációs átörökítésének mechanizmusait, a szegénység etnikai dimenzióját, azonban mivel integrált programok, ezért minden olyan gyerekre -etnikai hovatartozástól függetlenül- céloznak, akinek szüksége van gyermekjóléti ellátásra és a fejlődéséhez szükséges feltételeket a szülők nem tudják biztosítani.

Meggyőződésem, hogy az integrált programokban lehet etnikai identitáson alapuló különbözőségét elismerni és fenntartani úgy, hogy közben megmarad az együttműködés lehetősége más csoporthoz tartozókkal. Sokan azzal érvelnek, hogy az integrált (de-

eticizált) gyermekszegénység elleni programok normatív társadalmi tagságot támogató politikája, a pártatlanság és esélyegyenlőség ideáját valósítja meg.

Vannak azonban olyan civil gyermekszegénység ellenes programnak nevezhető kezdeményezések is, amelyek kimondottan a legrosszabb körülmények között élő roma anyákat és gyermekeiket célozzák meg. 2011 tavaszán a Nyílt Társadalom Intézete (OSI), és a Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány egy közös programot indított el, amelynek célja, a legrosszabb körülmények között élő roma közösségekben önszervező anyaklubok létrehozása. Az országban 4 településen (Szikszó, Szarvas, Kiskőrös, Pécs) roma civil szervezetek által működtetett anyaklubok kezdték meg munkájukat.

Ezek a klubok egyfajta önszervező csoportként működnek azoknak a roma nőknek, akik telepszerű lakókörnyezetben élnek és nincs lehetőségük és hozzáférésük a gyermekjóléti intézmények által felkínált szolgáltatásokhoz. Az anyaklubok célja, hogy megkönnyítsék a szolgáltatásokhoz való hozzáférést, a közös tevékenységek során jelentős közösségépítő szerepet lássanak el, valamint hosszútávon hozzájáruljanak a roma közösség önszerveződéséhez. A klubokban a nők közösen megoldást találhatnak olyan problémákra, melyekkel egyedül nem, vagy nehezebben tudnának megbirkózni. A klubba az anyák elhozhatják gyermekeiket is, ahol a számukra kialakított játékkuckóban játszhatnak. Továbbá az anyaklub lehetőséget teremt arra, hogy a gyerekek és anyák szakemberekkel (védőnő, gyerekorvos) találkozhassanak, akik megfelelő gyermeknevelési tanácsokkal láthatják el őket.

Az anyaklubot működtető civil szervezetek vezetői szerint, a klub egyszerre több funkciót tölt be. „Egyrészt segíti, támogatja azokat a roma nőket, akik egy település központjában lévő gyerekházba nem mennének be különböző okok miatt, másrészt közösséget fejleszt.” (F.I. Szikszó Roma Nők Egyesülete)

Az anyaklubok egyfajta előkészítő (átmeneti) intézmények lehetnek azoknak településeknek ahol gyerekházakat hoznak létre. „ Itt a roma anyák megfelelő önbizalmat kaphatnak ahhoz, hogy egyenlőséggel használják a gyermekjóléti szolgáltatásokat gyermekeik fejlődésének és saját mentális jólétük érdekében” (V.A. Színes Gyöngyök Egyesülete Pécs)

Az ott dolgozók elmondása alapján, az anyaklubokat Szikszón és Pécsen is többségében romák látogatják, ugyanakkor vannak olyan nem roma anyukák is, akik szívesen jönnek és hozzák a gyerekeiket. Addig, amíg a gyerekházakban nagy hangsúlyt kap a korai gyermekfejlesztés és alapos módszertani felkészítést kapnak az ott dolgozók addig az anyaklubokban sokkal nagyobb szerepet kap a közösségszervezés.

A szikszói Szirom Egyesület képviselői úgy látják, hogy az anyaklub szervesen tud majd illeszkedni a településükön is elinduló gyerekház programhoz. „Nagyon sok erőfeszítésünkbe került, hogy a roma telepen élő nőket bevonjuk a programba. Ők azok és gyermekeik akiknek a legnagyobb szükségük lenne a gyerekházak által felkínált szolgáltatásokra. Ők csak úgy fognak elmenni oda, ha lesz kellő önbizalmuk és a gyerekház dolgozói elfogadják és befogadják őket.” (F.I. Szikszó Roma Nők Egyesülete)

A településeken lévő feszültségek, nyílt és rejtett konfliktusok sokszor akadályt állíthatnak a nők elé, hogy használják a gyermekházakat. A roma civil szervezetek által működtetett anyaklubok fontos átmeneti szerepet játszhatnak a szegregált lakókörnyezetben élő nők számára, hogy később hozzáférjenek és használhassák az integrált gyerekházakat.

Konklúzió

Számít-e az etnikai hovatartozás gyermekszegénységnél? A válasz nem egyszerű. A nemzetközi irodalom nagy hangsúlyt fektet az etnikai stigmatizáció, a rasszizáló (racial) beszédmód generációkon átörökített társadalmi és gazdasági hátrányaira, továbbá „az etnikai büntetés” (ethnic penalty) által okozott szegénységi kockázatokra és a szegregált, szegény lakókörnyezet hatására. Ezen faktorok felismerése és kezelése fontos, ugyanakkor nem mindegy, hogy milyen módon és formában történik. Az ideális az lenne, ha olyan gyermekszegénység ellenes programok lennének, amelyek a mainstream szakpolitikán belül tudnák kezelni az etnikai stigmatizációból, strukturális diszkriminációból és települési szegregációból fakadó hátrányokat, úgy hogy közben meghagyja a lehetőséget arra, hogy az adott hátrányos etnikai csoport más társadalmi csoportokkal is érintkezzen. Olyan intézményes garanciákat és mechanizmusokat kell a rendszerbe beépíteni, amely egyetlen gyermeket sem diszkriminál és nem zár ki a

rendszerből. Normatív, társadalompolitikai támogatás jogosultágát, egyszerűbb és átláthatóbb „objektív” kritériumok alapján meghatározni, ugyanakkor az ellátás mechanizmusába be lehet építeni olyan kiegészítő eljárásokat, amelyek a leghátrányosabb helyzetű etnikai csoporthoz tartozó gyerekek bevonását és generációs hátrányaik leküzdését szolgálják. Az általam vázolt elképzelés egybehangzik Neményi Mária elgondolásával, amikor azt állítja, hogy a „különbözőséget nem a többség, hanem az elnyomott kisebbség szemszögéből próbáljuk megérteni, eljuthatunk annak belátására, hogy a társadalompolitikában a színvak és a színtudatos érvrendszer és az annak megfelelő viselkedés összehangolható” (Neményi 2006)

Talán akkor tudjuk ezt igazán megvalósítani, ha az elnyomott etnikai csoportok szempontrendszerébe közvetlenül megjelenik a programok tervezésénél és megvalósításánál. Gyerekszegénység ellenes programokat, gyerekházakat tervezni, megvalósítani és működtetni kizárólag az érintett csoportok bevonásával lehet, akiknek a megerősítése és képzése szintén a programok részét kell hogy képezze.

HIVATKOZÁSOK:

- Berthoud, R. (2000): 'Ethnic employment penalties in Britain', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(3): 389-416.
- Berthoud, R. and Blekesaune, M. (2006): *Persistent Employment Disadvantage, 1974 to 2003*. ISER Working Paper 2006-9. Colchester: University of Essex.
- Blackaby, D. H. et al. (2002): 'White/ethnic minority earnings and employment differentials in Britain: evidence from the LFS', *Oxford Economic Papers*, 54: 270-297.
- Bradbury, B. (2003): *Child Poverty: A Review*. Commonwealth Department of Family and Community Services, Policy Research Paper No. 20.
- Bradshaw, J. and Mayhew, E. (eds) (2005): *The Well-being of Children in the United Kingdom*. London: Save the Children.
- Bradshaw, J. et al. (2005): 'Socioeconomic origins of parents and child poverty' in S. Dex and H. Joshi (eds) *Children of the 21st Century: From birth to nine months*. Bristol: The Policy Press, pp. 71-108.
- Chen, W. H. and M. Corak (2005): Child poverty and changes in child poverty in rich countries since 1990. *Luxembourg Income Study Working Paper Series*, WP No. 405.
- Clark K. and Drinkwater S. (2002): *Enclaves, Neighborhoods Effects and Employment Outcomes: Ethnic Minorities in England and Wales*, *Journal of Population Economics* 15. Volume 1. Issue
- Crowe, D. M. (1996): *A history of the gypsies of Eastern Europe and Russia* London : I.B. Tauris
- Danziger, Sh. and J. Waldfogel (2000): Investing in children: What do we know? What should we do? *CASE paper* No. 34. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Darvas Á.-Tausz K. (2006): *Gyermekszegénység*, DEMOS Magyarország, http://www.biztoskezdet.hu/uploads/attachments/gyermekszegenyseg_darvas_tausz.pdf (2012.december 12.)
- Durst J. (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban (1970–2004)*. PhD. disszertáció, Budapest.
- Durst Judit (2002): "Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul". Adalékok egy kisfalusi cigányközösség szegénységéhez. *Esély*, 2002, ősz
- Eriksen H.T. (1993): *Ethnicity and Nationalism*, SAGE publications, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore
- EDUMIGROM final report by Szalai J (2011): *Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth*, Center for Policy Studies, Central European University, Budapest, http://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-5387/edumigromsummary-findings7jun2011.pdf (2012. január 10.)
- Floya A, and -Davis N.Y.(1992): *Racialized boundaries : race, nation, gender, colour, and class and the anti-racist struggle*. London : Routledge

- Fraser, Sir A. (1992): *The Gypsies*. Oxford: Blackwell Publishing
- Fundamental Rights Agency,(2009): *Housing conditions of Roma and Travellers in the European Union, Comparative report*, FRA, Vienna
- Gábos A. at al (2007): Research Note: Child poverty and ethnic minority Hozzáférés http://www.tarki.hu/en/research/observatory/rn1_2007_sso.pdf (2012. január 5.)
- Gábos A.- Szivós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon, In *Társadalmi Riport*, (szerk) Kolosi Tamás - Tóth István György, TÁRKI: Budapest, 2010
- Gilroy, P. (1987): *There Aint't No Black in the Union Jack*, London: Hutchinson
- Glenn C. Loury (2006): *A faji egyenlőtlenségek anatómiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Guy, W. (ed.) (2001). *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Gyenei M. (1998): A „stratégiai gyerek”. *Népszabadság* 1998. november 14.
- Hall, S. (1980): "Cultural Studies: two paradigms". *Media, Culture and Society* 2: 57–72.
- Harker, L. (2006): *Delivering on Child Poverty: What would it take? A report for the Department of Work and Pensions*. Cm 6951. London: The Stationery Office.
- Heath, A. and McMahon, D. (1997:) 'Education and occupational attainments: the impact of ethnic origins' in V. Karn (ed) *Ethnicity in the 1991 Census: Volume Four: Employment, education and housing among the ethnic minority populations of Britain*. London: HMSO, pp. 91-113.
- Heath, A. and Cheung, S. Y. (2006): *Ethnic penalties in the labour market: Employers and discrimination*. DWP Research Report No. 341. Leeds: Corporate Document Services.
- Heath, A. F. and Cheung, S. Y. (eds) (2007): *Unequal Chances: Ethnic minorities in western labour markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Heckman, J. H. and Masterov, D. (2005): The productivity argument for investing in young children. http://www.ucl.ac.uk/~uctppca/MB3/dugger_2005-07-24_dvm.pdf
- Hoynes, H, M. Page and A. Stevens (2005): *Poverty in America: trends and explanations*. *NBER Working Paper* No. 11681. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Husz I. (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia* 49/1. 46–67.
- Janky B. (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy I. és tsai. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. TÁRKI-ICSSZEM, Budapest:, 136–148.
- Jayaweera, H. et al. (2007): *Millennium Cohort Study First Survey: Demographic and socio-economic characteristics of ethnic minority mothers in England*. Oxford: National Perinatal Epidemiology Unit, University of Oxford.

Kocze, A. and N. Trehan (2009): „Postcolonial Racism and Social Justice: The Struggle for the Soul of the Romani Civil Rights Movement in the ‘New Europe.’” In *Racism, Post-colonialism, Europe* ed. G. Huggan, Liverpool: Liverpool University Press, 2009, pp.50-77

Kovats, M. (2003). ‘The politics of Roma identity: between nationalism and destitution’, OpenDemocracy.Net, see http://www.opendemocracy.net/people-migrationeurope/article_1399.jsp

Ladányi, J. and Szelényi, I. (2001): A roma etnicitás társadalmi konstrukciója Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korában. *Szociológiai Szemle*, 2001, 4. sz. 85-95.

Ladányi J. and Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség Változó Formái*, Budapest: Napvilág Kiadó

Magadi, M. and Middleton, S. (2007): *Severe Child Poverty in the UK*. London: Save the Children.

Majtényi Balázs, (2002): A kisebbségek anatómiája és a regisztráció. *Kisebbségkutatás*. 4. szám

Micklewright, J. (2004): Child poverty in the English speaking countries. *LIS Working paper Series*. WP No. 376. Luxembourg: LIS.

Myrdal, G.(1963): *Challenge to Affluence*. Random House

Neményi M. – Szalai J. (szerk.) (2005): *Kisebbségek kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum.

Neményi M. (1999): Testükbe zárva. A termékenységgel kapcsolatos női szerepviselkedések fiatal roma nők körében. In: Uő.: *Csoportkép nőkkel*, 159–214. p. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

Neményi M. (2006): „A megnevezés dilemmái” *Amaro Drom*,16.évf. 6.sz. (2006), p. 16-19. <http://www.amarodrom.hu/archivum/2006/06/16.html> (2012 december 12.)

Platt, L. (2009): *Ethnicity and child poverty feasibility study*. DWP Working Paper No. 69. London: DWP.

Pogany, I. (2004): *The Roma Cafe: Human Rights and the Plight of the Romani People*, London: Pluto Press.

Ringold at al (2005): *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. The World Bank: Washington D.C.

Spéder Zs. (2003): Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, 2003. XLVI. Évf. 2-3. (153. 175. old.)

Szalai J. (2007): Nincs két ország? : társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon Budapest : Osiris,

Timberlake J (2007): Racial and Ethnic Inequality in the Duration of Children's Exposure to Neighborhood Poverty and Affluence Social Problems Volume: 54, Issue: 3, Publisher: JSTOR, Pages: 319-342 <http://ejournals.ebsco.com/direct.asp?ArticleID=49B49AC110777438867C> (2011. december 22.)

Trehan, N.(2001):. " In the name of Roma", in *Between Past and Future*, University of Hertfordshire Press, 134-157pp.

UNDP (2002): Avoiding the Dependency Trap. Bratislava: Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States, United Nations Development Programme.

UNICEF (2005): Child poverty in the rich countries 2005. *Report card* No. 6. Florence: Innocenti Research Centre.

Vajda Róza (2005):Integráció vagy etnopolitika? Stílusok és irányzatok a magyarországi roma politikában. In: (Neményi M.-Szalai J. szerk.) *Kisebbségek kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum, 2005, 511-565. old.

Whiteford, P. And W. Adema (2007): What works best in reducing child poverty: a benefit or work strategy? *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 51. Paris: OECD.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projektek az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósulnak meg.